

ALÎ ŞİR NEVÂYÎ'NİN TUYUĞLARI

KAYA TÜRKAŦ*

Tuyuğ, klâsik Türk edebiyatında aruz ölçüsüyle yazılan dört dizelik bir nazım biçimidir. Aruz yalnız fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlün kalıbıyla yazılır. Uyak düzeni rubâide ve mânide olduğu gibi *aaxa* biçimindedir. Ancak, *xaxa* biçiminde uyaklanan tuyuğlar olduğu gibi, dört dizesi uyaklı olanlar da vardır. Bunlara “musarra” denir. Mânide olduğu gibi tuyuğda da cinaslı uyak kullanılır.

Tuyuğda, mâni ve rubâide görüldüğü gibi önemli bir düşünce söylemeye çalışılır. Bu nedenle zor yazılan şiirlerdendir. Tuyuğda mahlas kullanılmaz¹.

Alî Şîr Nevâyî'nin *Mizânu'l-Evzân*'ın “Basît Bahri” bölümünde verdiği şu bilgiler, kısa olmasına karşın tuyuğun önemli özelliklerini belirtir: “Yine Türk ulusu, bilhassa Çağatay halkı arasında yaygın olan ve mecliste söyledikleri şarkıları yazdıkları o vezinlerden birisi Tuyuğ'dur ki iki beyitten ibarettir. Ve tecnis yapılmasına gayret ederler. Ve o vezin Remel-i müseddes-i mahzûf'dur, şöyle ki:

TUYUĞ

Yâ Rab, ol şehd ü şeker, yâ leb durur
Yâ meger şehd ü şeker yalap durur
Cânıma peyveste nâvek atkalı
Gamze oğın kaşığa yalap durur
Fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlât (fâ'îlân)²

M. Fuat Köprülü, tuyuğ'u konu olan geniş incelemesinde birçok sözlük ve kaynaktan tanıklar göstererek bu sözcüğün “kapalı, her taraftan ihta edilmiş, gizli” anlamına geldiğini, “cinas, imâ” anlamlarını da içerdiğini, giderek şimdiki cinaslı mânilere, eski Türk edebiyatında tuyuğ adının ve-

* Yard. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK yay.: 517, Ankara 1983, s. 210-211; İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İst. 1975, s. 501.

² Alî Şîr Nevâyî, *Mizânu'l-Evzân*, Haz.: Kemal Eraslan, TDK yay.: 568, Ankara 1994, s. 115.

rildiğini belirtmekte, bu şiir türünün eski halk şiiriyle ilgisinin kesin olduğunu söylemektedir.

Yine bu incelemede, tuyuğ'un hangi alanda, ne gibi etkenlerden doğduğu ve mûsîkiyle ilgisinin neden ileri geldiğiyle ilgili sorunları ise şöyle açıklamaktadır: "Milâdî XI. asır esnasında Oğuz Türkleri Hazer Denizi'nin cenubundan geçerek İran, Azerbaycan, Arran, Irak, Şarkî Anadolu sahalarına gelip yerleştikleri zaman, tabiatıyla, oradaki halk ile ihtilat ettiler (karıştılar). Bilhassa İranî unsurların kesretle (çokça) buldukları mıntıklarda, onlarla münasebetleri günden güne ziyadeleşti (arttı). İslâmiyetten evvel var olan münasebetleri, İslâmiyetin de tesiri altında, böyle arttıkça, kültür itibariyle her iki millet de müteakabil (karşılıklı) birtakım tesirler altında kaldılar. İşte bu asırlarda İran'ın merkez ve Hazer sahili mıntıklarında bulunan halk, İranlıların umumî edebiyat lisanı olan Fârisîden ayrı bir lehçeye maliktiler—ki, Cl. Huart buna "Müslüman pehlevîsi" namını vermektedir (J.A., 1910, cilt XVI, s. 372.)— ve bu lehçe ile "fehleviyât: pehlevîyât" namı altında birtakım rubâiler yazarak bunları "Avramanî" denen hususî bir beste ile okumakta idiler. İşte Milâdî XI-II. asır başlarında, bu fehleviyat'ın Irak halkı arasında pek ziyade yayılmış olup, hatta diğer şiir nevilerine tekaddüm ettiğini de biliyoruz. Bunlar "Bahr-ı müşâkil-i müseddes-i mahfûz" yani fâ'îlâtün mefâ'îlün fa'ûlün-fâ'îlâtün mefâ'îlün mefâ'îl vezninde idi. (...) Bu hususta küçük bir nokta daha akla gelebilir: Fehleviyât fâ'îlâtün mefâ'îlün fâ'ûlün vezniyle yazıldığı halde, neden Türkler o vezni aynen kabul etmeyerek fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlün şeklini tercih ettiler? Bunun cevabı çok kolaydır: (...) Birbirine çok yakın olan bu vezinlerin yalnız keyfiyet noktasından yekdiğerinden ayrıldığını, yoksa "kemmî kıymet" itibariyle hemen hemen birbirine müsâvî ve muâdil yani II heceden ibaret olduğunu düşünürsek, bu itirazın noktai nazarımızı cerhe (çürütmeye) bir sebep teşkil edemeyeceği tezahür eder. (...) İşte Oğuz Türkleri, bir taraftan İslâm medeniyetinin diğer taraftan İran halk edebiyatının ve mûsîkîsinin bu tesirleri altında, fehleviyât'ı taklîd ederek tuyuğları vücuda getirdiler. Bunların kâfiyesinde cinas bulunması, şüphesiz, eski Türk mânîlerinin bir bakiyesi olduğu gibi, bunların "fâ'îlâtün fâ'îlâtün fâ'îlat" vezniyle yazılması da bir taraftan fehleviyat'ın bestesinden yararlanmak ve ona benzetmek ihtiyacından, diğer taraftan da eski on bir heceli koşuk an'anesinden tamamen ayrılmamak gibi tabii bir zuretten ileri gelmiştir. (...) Bildiğimiz en eski tuyuğ'lar Azerî dairesine mensup olan Seyyid Nesîmî ve Kadı Burhaneddin'e ait olmuş, muahhemen (sonradan) bu hususî Türk klâsik nazım şekli, Lûtfî'den Babür Şah ve Sofî Allah Yâr'a kadar XV-XVIII. asır Çağatay şairleri arasında pek büyük ve devamlı bir rağbete mazhar olduğu gibi Seyyid Nesîmî'den Ruşenî'ye

kadar Azerî şairleri arasında yaşamış ve hattâ Birinci Selim devrine kadar Osmanlı şairleri tarafından da büsbütün ihmal olunmamıştır.”³

Çağatay edebiyatında tuyuğ yazma geleneğine katılan Nevâyî, on üç tuyuğ yazmıştır. Bu tuyuğlar, üçüncü divânının (*Bedâyi' u'l-vasa'*) sonunda bulunuyor. Tuyuğlar, üç önemli külliyat nüshasının şu sayfalarında yer almaktadır: Topkapı nüshasında (Topkapı Müzesi, Revân Kütüphanesi, no: 808): 596a-596b, Fâtih nüshasında (Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih Bölümü, no: 4056): 583b, Paris nüshasında (Paris Bibliothèque Nationale Suppl. no: 316-317): 202a-202b. Tuyuğlar, ayrı divân nüshası olan Ayasofya nüshasında ise (Beyazıt Kütüphanesi, Ayasofya Bölümü, no: 3980) 181a-182a sayfaları arasında bulunmaktadır.⁴ Ancak bu güzel nüshada II. tuyuğ yoktur. Yazımıza eklenen metin, Topkapı/Revân nüshasından verilmiştir.

TUYUĞLAR

I

Yâ Rab ol şehd ü şeker yâ leb durur
Yâ meger şehd ü şeker yalap durur
Cânıma peyveste nâvek atkalı
Gamze okın kaşığa yalap durur

— . — — / — . — — / — . —

2

Cevr okın cânımğa sâķi yazmadı
Vaşl cāmıdın humārım yazmadı
Kilk-i kudret sebz-hatlar 'ışkıdın
Özge iş allımğa güyâ yazmadı

— . — — / — . — — / — . —

³ Köprülüzade M. Fuat, “Tuyuğ”, *Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar*, İstanbul 1934, s. 204-256. Köprülü, bu yazısında Samoilovic'in “Nevâî Tuyuğları” başlıklı geniş bir incelemesinin yayımlanmış olduğunu da (*İslâm Dünyası*, sayı: 1, Petrograd 1917, s. 10-11) bildiriyordu (s. 204). Bu incelemenin yayımlandığı dergiyi Ankara kitaplıklarında bulamadım. Aramayı genişletmek için de vakit kalmamıştı. Bu nedenlerle, ne yazık ki bu çalışma Samoilovic'in incelemesiyle karşılaştırmalı bir çalışmaya dönüştürülemedi.

⁴ Agâh Sırrı Levend, “Türkiye Kitaplıklarında Nevâî Yazmaları”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 1958, s. 130-146.

3

Ya kaşınığın niçe bir ok köz tutay
 At ki utrusığa anığ köz tutay
 Niçe körgeç özge meh-veřler kařın
 Yangı ay körgen kişi dik köz tutay

— . — — / — . — — / — . —

4

La lidin cânımđa otlar yakılır
 Kaşı kaddimni cefādın ya kıılır
 Min vefası va desidin řād min
 Ol vefā bilmem ki kıılmas yā kıılır

— . — — / — . — — / — . —

5

Bā-vücūd ol yüz irür gül-günesiz
 Kim körünür allıda gül günesiz
 Yüz kızılılık yok turur iy ehl-i zünd
 Tā ki münkir siz mey-i gül-güne siz

— . — — / — . — — / — . —

6

Çerh tartıp hañçer-i hicrān bu tün
 Koymadı bir zerre bağrımını bütün
 Tünge barıp bizni bī-hāl eylediđ
 Ni belālıđ tün imiş yā Rab bu tün

— . — — / — . — — / — . —

7

Ötkeli ol serv-i gül-ruhsārıdın
 Yok haber ol serv-i gül-ruh sarıdın
 Hecridin bāđ içre birür yādıma
 Kāmetidin serv gül ruhsārıdın

— . — — / — . — — / — . —

8

Tîg-ı ʿışkıñg yâresidür bütmegeñ
 Derdini her kimge aytıp bütmegeñ
 Hecr şahrâsıdur âhım otıdın
 Anda gül yâhūd giyâhî bütmegeñ

— . — — / — . — — / — . —

9

Veh kaçanğa tigrü ʿışkıñg kâcıdın
 Közüme her lahza ot çakılğusı
 Bes durur köñlümdede ʿışkıñg yakma ot
 Kim harâret ol hem ot çakılğusı

— . — — / — . — — / — . —

10

Ol perî ʿışkıda bu dîvâneni
 İy ki ister sin kilip gülhende kör
 Bir kadeh ol gülni handân eyledi
 İy köñül nezzâre it gül-hande kör

— . — — / — . — — / — . —

11

Yağdı cevrüñg okı hecring taşı dik
 Kıldı kan köñlüm için hem taşı dik
 Saçkalı mâhım ayağığa sipihr
 Köz yaşımñing la' ü dürrin taşı dik

— . — — / — . — — / — . —

12

Naş tutmuş közde ol yaşım mining
 İyle kim barmas bu yan yaşım mining
 Kâmım olmakdur habîbimdin yırak
 Ger hod olsun Hızırça yaşım mining

— . — — / — . — — / — . —

13

Niçe didim ol Őanemĝa barmaĝın
Kılmadı ol terk āhir barmaĝın
Munça kim hōd-rāylĝ körgüzdi ol
'Akl hayret kılıcı tiŐlep barmaĝın

— . — — / — . — — / — . —

DİZİN

- āh* F. ah
-ım 8/3
āhîr A. sonra, sonunda 13/2
‘akl A. akıl 13/4
all(I) ön, karşı, huzur
-ıda 5/2
all (II) alın
-ımğa 2/4
anda onda, orada; o zaman 8/4
anûng onun 3/2
at- atmak
at! 3/2
-kahlı atmak için I/I
ayağ ayak
-ığa II/3
ayt— söylemek, demek
-ıp 8/2
bâğ F. bağ, büyük bahçe 7/3
bağ(ı)r bağır, göğüs
-ımnu 6/2
bar- varmak, gitmek, ulaşmak
-ıp 6/3
-mağın gitme, varma 13/1
mas 12/2
barmağ varma, gitme
-ın 13/2
barmağ parmak
-ın 13/4
bā-vücūd F.A. böyle iken, bununla birlikte 5/1
belāhğ A.T. belalı 6/4
bes F. yeter, yetiştir, kâfi
b. *durur* 9/3
bî-hāl eyle- A.T. halsiz bırakmak, perişan
etmek
-ding 6/3
bil- bilmek
-men 4/4
bir bir 3/1, 6/2, 10/3.
bir zerre T.A. bir parça, az olsun 6/2
biz biz
ni 6/3
bu bu 6/1, 10/1, 12/2
büt- (I) iyileşmek
-megen 8/1
büt-(II) bitirmek, tamamlamak, son bulmak
-megen 8/2
büt-(III) (bitki) bitmek, yetişmek
-megen 8/4
bütün bütün, tam 6/2
cām F. kadeh, içki kadehi
-ıdın 2/2
cān F. can, hayat, gönül
-ıma 1/3
-ımğa 2/1, 4/1
cefā A. sıkıntı, üzüntü, incitme; eziyet
-dın 4/2
çerh F. felek; baht, talih 6/1
cevr F. üzüntü, sıkıntı; sitem 2/1
-iung II/I
çakıl-(I) ateş, kıvılcım çıkmak, parlamak
-ğusu 9/2
çakıl-(II) çakılmak, saplanmak
ğusu 9/4
di- demek, söylemek
-dim 13/1
derd F. derd, sıkıntı
ini 8/2
dik gibi 3/4, II/1, 2, 3, 4
divāne F. (aşk yüzünden) deli, kaçık
-ni 10/1
dür(r) A. inci
-in II/4
ehl-i zühd A. dünya zevklerini bırakıp kendi-
ni ibadete veren 5/3
ğamze F. yan bakış, göz süzme 1/4
ger F. eğer, ister 12/4
giyāh F. bitki, taze ot
-î 8/4
güya F. gûya, sanki 2/4
gül F. gül; sevgili 5/2, 7/4, 8/4, 1063.
gül-gün F. gül renkli
e 5/5
gül-günesiz F.T. gül renkli allıksız 5/1
günesiz F.T. renksiz 5/2

- gölhan* F. külhan, hamam ocağı, başıboşların toplandığı ocak
 -de 10/2
göl-hande F. gül gülüşlü, gül gibi gülen (sev-gili) 10/4
göl-ruhsâr F. gül yanaklı
 -ıdın 7/1
haber A. haber 7/2
habîb A. dost, sevgili
 -imdin 12/3
hançer F. hançer
 h.-i hicrân 6/1
handân eyle- FT. güldürmek, sevindirmek, mutlu etmek
 di 10/3
harâret A. sıcaklık 9/4
hayret kıl- A.T. hayrette kalmak, şaşırmaq
 -dı 13/4
hecr A. ayrılık 8/3
 -idin 7/3
 -ing II/1
hem F. hem, da/de 9/4, II/2
her kim FT. her kimse
 -ge 8/2
her lahza F.A. her an 9/2
Hızr âb-ı hayat'ı içerek ölümsüzlüğe kavuşan peygamber
 -ça 12/4
hicrân A. ayrılık 6/1
hod F. kendi, bizzat 12/4
hod-râyhğ F.A.T. dikbaşlılık, söz dinlemezik
 13/3
humâr A. içki mahmurluğu/keyfi
 -ım 2/2
 ıışk A. aşk
 -ıda 10/1
 -ıdın 2/3
 ıng 8/1, 9/1, 3
iç iç, içerisi
 -in II/2
içre içinde 7/3
iste- istemek
 -r sin 10/2
iş iş 2/4
iy ey, hey 5/3, 10/2, 4
iyle kim öyle ki 12/2
kâc F. tokat, sille
 -ıdın 9/1
kaçan ne zaman, ne vakit
 -ğa 9/1
kad(d) A. boy
 -imni 4/2
kadeh A. kadeh 10/3
kâm F. istek, arzu
 -ım 12/3
kâmet A. boy, boy bos
 -idin 7/4
kan kıl- kanatmak
 -dı 11/2
kaş kaş
 -ı 4/2
 -ıga 1/4
 -ın 3/3
 -ıngdın 3/1
kıl- yapmak, etmek
 -ur 4/1
kızılık kızılık, pembelik 5/3
ki F. ki (bağlama edatı) 3/2, 4/4
kil- gelmek
 -ip 10/2
kilk F. kalem
 k.-i kudret 2/3
kim ki(ilgi zamiri) 5/2
kim ki(bağlama edatı) 9/4
kişi kişi, insan 3/4
koy- bırakmak, vazg geçmek
 -madı 6/2
köngül gönül, yürek 10/4
 -üm 11/2
 -ümde 9/3
kör- görmek
 kör! 10/2, 4
 -geç görünce 3/3
 -gen gören 3/4
körgüz- göstermek, ortaya koymak
 -di 13/3
körün- görünmek
 -ür 5/2
köz göz
 -de 12/1
 -ümde 9/2
 k. tut-(I) hedeflemek
 -ay 3/2
 k. tut-(III) dikkatle bakmak/seynetmek
 -ay 3/4
köz yaşı göz yaşı

- mnûng* 11/4
kudret A. Allah, yaradılış
kilk-i k. 2/3
la'l A. kırmızı değerli taş; dudak 11/4
idin 4/1
leb F. dudak
 1. durur 1/1
mâh F. ay, ay gibi güzel sevgili
-im 11/3
meger F. meğer 1/2
meh-veş F. ay gibi güzel, sevgili, dilber
-ler 3/3
mey F. şarab
m.-i gül-gün 5/4
min ben 4/1
minîng benim 12/1, 2, 4
munça kim bu kadar ki, bunca ki 13/3
münkir A. inkar eden, kabul etmeyen
m. siz 5/4
nakş tut- A.T. nakşolmak, yer etmek, kalıcı
 olmak
-mış 12/1
nâvek F. ok 1/3
nezzâre it- A.T. seyretmek, bakmak
n.it! 10/3
ni ne 6/4
niçe nasıl, ne kadar 13/1
n. bir 3/1
ok ok 1/4, 3/1
-ı 11/1
-ın 2/1
ol o 1/1, 4/4, 5/1, 7/1, 2; 9/4, 10/1, 3; 12/1, 13/2, 3
ol- olmak
-sun 12/4
ot ateş 9/2, 3, 4
-ıdın 8/3
-lar 4/1
öt- geçmek
-keli geçeli, geçeliden beri 7/1
özge başka, diğer 2/4, 3/3
peri F. peri; peri gibi güzel sevgili 10/1
peyveste F. daima, sürekli 1/3
Rab(A. Rabb) Rab, Allah 1/1, 6/4
ruhsâr F. yanak
-ıdın 7/4
saç- saçmak
kalı saçalı, saçalıdan beri II/3
sahrâ A. sahra, çöl, kır
-sıdur 8/3
sâkî A. içki sunan/dağıtan 2/1
sanem A. put gibi güzel, sevgili
-ğa 13/1
sarı taraf
-dın 7/2
sebz-hağ F.A. yüzdeki yeni çıkmış, ince tüyler;
 ayva tüyleri
-lar 2/3
serv F. servi ağacı; sevgilinin boyu, sevgili 7/4
s.-i gül-ruhsâr 7/1
s.-i gül-ruh 7/2
sîpîhr F. gök, gökyüzü; talih 11/3
siz siz 5/5
şād F. sevinçli, mutlu
ş.min 4/3
şehd A. bal 1/1
şeker F. şeker, tatlı 1/1
tâ ki F. kadar,-ıncaya kadar 5/4
tart- çekmek
-ıp 6/1
taş(I) taş
-ı 11/1, 4
taş (II) dış, dışarı
-ı 11/2
terk kıl- A.T. bırakmak, vaz geçmek
-madı 13/2
ûğ F. kılıç
t.-i ışık 8/1
tigrü doğru, kadar 9/1
tişle- dişlemek, ısırarak
-p 13/4
tün gece 6/1
-ge 6/3, 4
t. imiş 6/4
u'ü F. ve (bağlama edatı) 1/1, 11/4
utru karşı
-sığa 3/2
va de A. vade, söz verme
-sıdın 4/3
vasl A. kavuşma 2/2
vefâ A. sözünde durma, dostluğu sürdürme,
 bağlılık
-sı 4/3
v. kıl- sözünde durmak, bağlanmak
-mas 4/4
-ur 4/4
veh A. vah, yazık 9/1

ya yay 4/1

y. kaş 3/1

y.kıl- yay yapmak

-ur 4/2

yâ F. ya, yahut 4/4

y. ... y. F. 1/1, 2

yâ A. ey, hey 1/1, 6/4

yâdına bir- F.T. aklına getirmek, hatırlatmak

-ür 7/3

yağ- yağmak

-dı 11/1

yâhüd F. yahut, veya 8/4

yak- yakmak

yakma! 9/3

yakıl- yakılmak

-ur 4/1

yala-(ı) yalamak

-p durur 1/2

yala-(II) yay yapmak

-p durur 1/4

yan yan, taraf 12/2

yangı yeni

y. ay yeni ay 3/4

yare yara

-sidür 8/1

yaş (I) yaş, gözyaşı

-ım 12/1, 2

yaş (II) ömür

-ım 12/4

yaz-(I) saplamak

-madı 2/1

yaz-(II) sapmak

-madı 2/2

yaz-(III) yazmak

-madı 2/4

yırak ol- uzak düşmek, uzak bulunmak

-makdur 12/3

yok yok 7/2

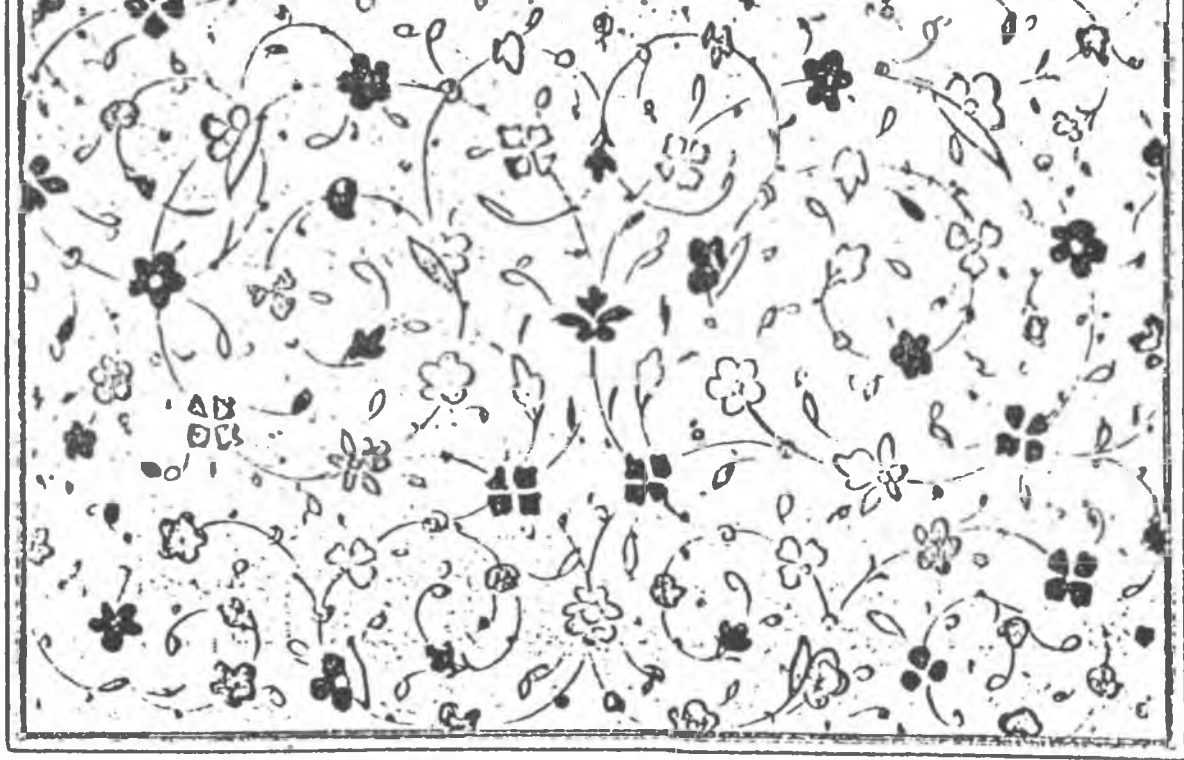
y. turur 5/3

yüz yüz, çehre 5/3

y. irür 5/1

<p>تو بیخ برشس یارب بر آن تاسی دین سهر اول خست زین از اول یزدی کی بر تان کم حرارت اول م اوت ما یلفزی ای کونل نظاره ایت کل خده کرد کوز یاشیم نیک مل ادرین تاشیک</p>	<p>تو کجا ارب زنی حال ایگ بحرین ایچ ابره پسرور یو با کرم سراسی در ایسم او تیرین سلا دود کونکورد مشیک ایگ بر قرح اول کلنی خدان یلادی سا حال ایسم ایغند سپر</p>	<p>تو مادی پر زده ایغیرین اون یوق خبر اول سولکونج پازین ادرینی کونکجا ایت بو تان کند ما سر لطف اوت چایلفند ای که ایستارین یکب کلنی کار کرد یلدی تان کونکورد ایچن تم تاشیک</p>	<p>مخ آرتب نخر حمان بر اون اول کالی اول بر کونج سارین بیخ مشیک یاره سی دور بو تان دوه قن فونکورد مشیک کونج اولدی مشتی دابو دیوانه سنه اغدی حردوک اوقی حریف تاشیک</p>
---	--	--	---

<p>فخرانه...</p>	
<p>ایگیم ارایان بان یاشیم نیک کوز اولسون نقر ما یاشیم نیک</p>	<p>نیش زیش کند اول یاشیم نیک کایم اولقان اولدیم دسی پیران</p>
<p>سره ایغیریم...</p>	
<p>تیلان اولدک نقر بار ما یمن کل نیت یلدی شتاب ایزین</p>	<p>بر ایسم اول نقر بار ما یمن موندیم خورای بیخ کند کندی اول</p>
<p>تو کانی بیخ کتا سیه راه اعلم انصواب</p>	

۵۵
۵۳